

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 8 (Ağustos/August 2022), s. 509-524.
Geliş Tarihi-Received: 19.06.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 06.07.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1132921

Şeyhülislam Yahya Divanı'ndaki Takrirî İstifham İfadelerinin Anlam ve Üslup Açısından İncelenmesi*

Examination of the Rhetorical Interrogative Expressions in the Diwan of Shaykh Al-Islam Yahya in Terms of Meaning and Style

Ömer UYAN**

Öz

Şeyhülislam Yahya klasik şiirimizin en önemli temsilcilerinden biridir. O, klasik tarzda yazdığı şiirlerinde sade ve fasih bir dil kullanmış, söz sanatlarına çok fazla rağbet etmeden sözünü daha doğal ve Türkçenin yapısına daha uygun farklı tasarruflarla etkili kılmaya çalışmıştır. Bu tasarruflardan birisi de şiirdeki inşa (tasarlama) ifadelerinin fazlaca kullanılmasıdır. Gerek dil bilgisi gerek belagat kitaplarında söz, temel olarak haber (bildirme) ve inşa (tasarlama) olarak ikiye ayrılmaktadır. Belagat ilmine göre inşanın kısımlarından olan istifham da Şeyhülislam Yahya'nın şiirlerinde bir üslup ve sanat unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Üslubun ve edanın muhtevadan çoğu kez daha önde olduğu klasik Türk şiirinde her türlü dil kullanımının ayrıntılı bir biçimde tahlil edilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada *Şeyhülislam Yahya Divanı*'nda geçen bütün takrirî istifhamlar bu düşünceyle anlam açısından tasnife tabi tutulacak ve üslup, şiirsellik ve sözün tesiri noktasında bu soruların ifadeye kattığı değerler incelenecektir. Bahsi geçen bu sorular cevap alma isteği ile sorulmuş gerçek sorular değildir. Nihayetinde kurmaca bir metin olan şiir dilinde bu tür mecazi/retorik soruların anlam ve amacının tespiti, dilin diğer kullanım alanlarında ortaya çıkan soruların anlam ve amacının tespitten daha zordur. Bu sebeple çalışmada belagat kitaplarındaki müktesebat ile klasik şiirin kendine özgü dili ve kavram dünyası mezcedilerek daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyhülislam Yahya, meani, inşa/tasarlama, soru (takrirî istifham), üslup.

Abstract

Shaykh al-Islam Yahya is one of the most important representatives of our classical poetry. He used a simple and eloquent language in his poems that he wrote in classical style, and tried to make his words more natural and effective with different preferences which is more suitable for the structure of Turkish, without relying too much on figures of speech. One of these preferences is the intense using of expressions with the subjunctive moods in the poem. In both grammar and rhetoric books, the word is basically divided into two as indicative mood and subjunctive mood. Interrogative, which is one of the parts of subjunctive mood according to the art of rhetoric, appears as an element of style and art in the poems of Shaykh al-Islam Yahya. It

* Bu makale, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK danışmanlığında hazırlanan "Şeyhülislam Yahya Divanı'ndaki İnşa (Emir, İstifham, Temenni, Nida) İfadelerinin Belagat İlmine Göre İncelenmesi" başlıklı tezden üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü TÖMER, Malatya/Türkiye, e-posta: omer.uyan@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5922-6790.

is important to analyze all kinds of linguistic performances in detail in classical Turkish poetry, where the style and tone are often more prominent than the content. In this study, all rhetorical interrogatives (all rhetorical questions that have a positive answer) in the Diwan of Shaykh al-Islam Yahya will be classified in terms of meaning and the values that these interrogatives add to the expression in terms of style, poetry and the effect of the word will be examined. These interrogative expressions are not real questions asked with the desire to get answers. In the language of poetry, which is ultimately a fictional text, it is more difficult to determine the meaning and purpose of such metaphorical/rhetorical interrogatives than to determine the meaning and purpose of the interrogatives that arise in other areas of use of the language. For this reason, in this study, it has been tried to reach healthier results by combining the acquis in the rhetoric books with the unique language and conceptual world of classical poetry.

Keywords: Shaykh al-Islam Yahya, semantics and syntax (maani), subjunctive mood, interrogative (rhetoric question), style.

Giriş

İstifham konusu belagatin meani şubesinde haber (bildirme) ve inşa (tasarlama) ifadeleri çerçevesinde işlenen konulardandır. Belagat ilmi açısından istifham, muhataptan cevap talep edildiği için, talebî inşa sınıfına girmektedir. Söylenen söz, hariçte (dış gerçeklikte) bir hüküm ifade ediyorsa yani söz için “doğrudur” ya da “yanlıştır” gibi bir hüküm verilebiliyorsa buna haber denir. Bir başka ifadeyle, söz söyleyen kimse hakkında “doğru söylüyor” ya da “yalancıdır” gibi bir hüküm verilebiliyorsa bu, haberdır. Türkçede bildirme kipleri ile kurulan cümleler meani ilmine göre haber olmaktadır (Akdemir, 2016, s. 42; Bulut, 2015, s. 111). Bunun aksine, söylenen söz hariçte (dış gerçeklikte) bir hüküm ifade etmiyorsa yani söz için “doğrudur” ya da “yanlıştır” gibi bir hüküm verilemiyorsa buna inşa denir. Bir başka ifadeyle, söz söyleyen kimse hakkında “doğru söylüyor” ya da “yalancıdır” gibi bir hüküm verilemiyorsa bu, inşadır. Emir ve nehiy, istifham, temenni, nida gibi yapılarla kurulan cümleler inşaidir. Türkçede tasarlama/dilek kipleri ile kurulan cümleler inşa cümleleridir¹ (Akdemir, 2016, s. 61-62; Bulut, 2015, s. 180). “Yağmur yağıyor”, “Ali geldi” vb. cümleler habere, “Keşke yağmur yağsa”, “Sana bunu yapma demedim mi?” vb. cümleler ise inşaya örnektir.

Şeyhülislam Yahya Divanı'nda inşa ifadeleri sayıca gayet fazla kullanılmıştır. Haber yerine bizzat muhataba seslenildiği hissini daha canlı bir biçimde yaşatan inşa ifadelerinin bu denli yoğun kullanılması şairin bilinçli bir üslup tercihi gibi durmaktadır. Bu durum, klasik edebiyatın gerek şekil gerek fikir, muhteva ve mazmunlar açısından şairi birçok

¹ Tabii Türkçedeki tasarlama kipleri ile klasik belagatteki inşa arasında farklılıklar vardır: Türkçede soru ve nida tasarlama kiplerine dâhil değildir, belagatte ise gereklilik ve şart inşa kapsamında değerlendirilmez. Belagatteki siddik-kizib/tasdik-tekzip meselesi farklı tartışmalara konu olmuştur. Sıdk'ın zıddı olarak “yalan” mı “yanlış” mı denilmesi gerektiği de tartışılmıştır. Örneğin; belagat sahasındaki uzmanlığı ve telifatıyla da öne çıkan Cahız'ın hocası olan Nazzam (öl. 231/845) haberin doğruluğunu dış gerçekliğe göre değil, mütekillimin kendi söylediğine inanıp inanmamasına göre değerlendirmiştir (İrmak, 2017, s. 53). *Talikat-ı Belagat-ı Osmaniyye* müellifi Abdurrahman Süreyya da standart haber-inşa izahından sonra isim vermeden Nazzam'ın bu görüşüne mutabık açıklamalar yapar (2016, s. 45). Bu izah tarzına göre yağmur yağmasa dahi inanarak “Evet, bak yağıyor!” diyenin sözü doğru; ama -yağmur yağsa dahi- inanmayarak “yağıyor” diyenin bu sözü yanlıştır/yalandır. (Bu durum belagat kitaplarındaki mecaz-ı isnadi/mecaz-ı akli konusunu hatırlatmaktadır. Buna göre bir dehrî/materyalist yağmurun veya bahar mevsiminin otları yeşerttiğini söylerse onun bu sözü hakikat; fakat aynı sözü teist/inanan bir kimse söylerse onun sözü mecaz olur. Çünkü o, asıl failin Allah olduğunu bilmekte, mecazen böyle söylemektedir). Bunun dışında şeklen haber olup manen istek, inşa belirten istemek, arzu etmek, sevmek vb. mental fiiller ve duygu fiilleri ile kurulan cümleler hesaba katılmamıştır. “Seviyorum” diyen birisinin bu sözü zahiren “Hayır, sevmiyorsun” şeklinde tekzip edilebilir. Ancak bu yargıya mihenk olacak somut ve objektif bir “dış gerçeklik” yoktur ve bu konuda “doğru-yanlış” demek niyet okumak olacaktır. Her hâlükârda yaygın ve yerleşik klasik haber tanımı ve kapsamının tartışmaya açık olduğu bir gerçektir. Sekkaki'nin (öl. 626/1229) *Miftahu'l-Ulum* eserinde haber ve talep kavramlarının gayet açık olup tanıma ihtiyaç duymadıklarını belirtmesi ve Kazvinî'nin (öl. 739/1338) *Tellhis*'te haber ve inşa diyerek (İrmak, 2017, s. 56-57) bu kavramları artık standardize etmesi ile günümüze değin belagatte bu tasnif pek tartışılmadan gelmiştir.

açından kısıtlamasına karşın -Ali Ekrem buna “saltanat-ı şekliyye ve fikriyye” der (1332, 16)- ifade ve söyleyişte güzellik, farklılık/farkındalık yaratmak için tevessül edilen bir yol olarak da görülebilir. Bu makale kapsamında *Şeyhülislam Yahya Divanı*'nda geçen ve insanın bir cüzü olan istifhamın takrir (onaylatma, itiraf ettirme, kabul ettirme, pekiştirme) anlamıyla kullanıldığı beyitler ele alınacak ve bu takrirî sorular kendi içinde tekrar anlam tasnifine tabi tutularak bunların üsluba ve anlatıma etkisi irdelenecektir. Çalışma boyunca Hasan Kavruk'un hazırladığı *Şeyhülislam Yahya Divanı Tenkitli Metin* neşri (2001) esas alınmıştır. İtalik olarak gösterilen her beyitte takip etmeyi kolaylaştırmak açısından takrirî istifham ifadeleri düz biçimde bırakılmıştır. Kaside K, gazel G, müfretler M kısaltmasıyla gösterilmiştir.

1. İstifham (Soru)

İstif'âl veznindeki istifham, fehm kökünden gelip sözlük anlamı olarak “bilmeyi, idrak etmeyi, anlamayı istemek” demektir. Bu gaye eşliğinde sormak manası kazanan istifham çoğu belagat âlimine göre daha önce bilinmeyen bir şeye dair bilgi istemektir (Akdemir, 2016, s. 67; Bulut, 2015, s. 209). Cevdet Paşa istifham için “Öğrenmek için sormaktır” der (2000, s. 58). Bu, istifhamın hakiki/ilk anlamıdır. İlk dönem belagat eserlerinin bazılarında istifham yerine istihbar da denilmektedir (Irmak, 2017, s. 196). Şiirde asli anlamıyla hiçbir soru bulunmaz.² Fakat ikincil/mecazi anlamlarının sağladığı şiirsellik ve estetik için *Şeyhülislam Yahya Divanı*'nda ve genel olarak klasik şiirde istifhama sıkça başvurulmuştur. Cevdet Paşa bu ikincil anlamlara misal için “tendîm, tahsîs, iğrâ, tevbîh, 'arz (nâzikâne teklîf), ikrâr, inkâr, tehdîd, tehekküm, temennî, tahkîr, betâ'et”³ anlamlarını gösterir.

Hakiki soru olmayıp karşılığında gerçek/ten (öğrenmek amacıyla) cevap istenmeyen sorulara retorik sorular da denilmektedir. Şemissa, cevap istenmeyen (gayr-ı icâbi) bu retorik sorular için “su'âl-i belâğî” terkinini kullanır. Ona göre bu tür soruların en önemli gayesi sözün daha tesirli kılınmasıdır. Öyle ki yazar bir yerde “belîğ-ter” (daha belîğ) kelimesinin izahını parantez içinde “mü'essir-ter” (daha tesirli) şeklinde verir. Şemissa; istifham için okurların dikkatini celbetmek ve bazı duygusal, psikolojik, felsefi meseleler hakkında onları tefekküre ve daha derin bir düşünmeye davet etmek gibi gayeler zikreder. Ona göre bu tür müphem ve hassas meselelerde haber cümleleri soru cümleleri kadar etkili olamaz (1390, s. 171-172). Benzer minvalde Bilgegil, istifham için şunları söyler: “Bu sualler; canlıya cansıza, görüneneye görünmeyene, müşahhasa, mücerrede, nefse, gayra yönlenebilir. Esasen o suallerin bünyesinde mübalağalı şekilde, ruha hâkim olan ihtirasın ifadesi vardır. Başarılı bir istifham, bütün edebî eserleri, bilhassa hitabeleri ve dramatik eserleri, belagatin üst derecelerine yükseltir.” (1989, s. 259).

Karademir (2010), Cahit Sıtkı'nın şiirlerinde geçen soru ifadelerini dilsel ve tematik olarak ayrıntılı bir biçimde incelemiş ve ardından -şiir dilinin yoruma açık olması ve metin inceleme yöntemlerindeki farklılığın başka tespitlere kapı açabileceği ihtimalini de hatırlatarak- yirmi anlam tespit etmiştir. Tuğluk (2009) ise bir bildiri metni çerçevesinde Yunus Emre Divanı'ndaki istifhamları “semantik tasnif” adı altında otuz dört anlama taksim etmiştir.

² Bunu kurmaca ve hayal örüntüsüyle yazılan şiirler için söylüyoruz. Yoksa bir şair gerçekten merak ettiği bir soruyu manzum bir hâle getirerek ilmüne güvendiği birisine sorabilir. Şiirde geçen alıntı/aktarma cümleleri (“Bana cehl ile ‘Bu nedir?’ diye sordu” gibi) ya da mütekellimin kendi sorgulamasını tahkiye etmesi de (“Öğrenmeden önce ‘Bu nedir’ diye sorardım hep” gibi) bu yargının dışındadır. Emir ve nida için de aynı durum geçerlidir. Çünkü kurmaca söylemin reel bir ortamı olmadığı gibi mütekellim ve muhatap da gerçek kişiler değildir.

³ Yavaşlık anlamındaki bu kelime yerine kaynaklarda genellikle “istibtâ” (bir işin yavaşlığını bildirme) geçer. “Kaç defa seni çağırdım?” deyip “Geç geldin” demeyi kastetmek gibi.

1.1. Takrîr (Onaylatma) ve İnkâr (Yadırgama) Soruları

Takrîr, kimi kaynaklarda ikrar olarak da geçmektedir. Arapça ve Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan belagat eserlerinde takrîrî ve inkârî istifhamların yapısal olarak sınırı net bir şekilde çizilmemiş, meselenin semantik cihetine gidilerek inşa konusundaki “yapıdan anlamlara” gidiş yöntemi kırılmış ve bu durum bazı örneklerde belirsizliğe ve hatalı tespitlere yol açmıştır. Bu sınırı en net ve doğru şekilde Rusçuklu Mehmet Hayri'nin çizdiğini düşünüyoruz. Ona göre soru menfi (olumsuz) ise takrîrî, müspet (olumlu) ise inkârî istifham söz konusudur: “Eger cümle-i istifhâmiyye menfî ise istifhâm ikrârî olur: ‘Ben sana mektebden kalma demedim mi?’ gibi. Eger cümle-i istifhâmiyye müsbet ise istifhâm inkârî olur: ‘Buna tâkat mi gelir yâ buna cân mı dayanır? ...’ beyti gibi” (Akın, 2016, s. 70). Başka bir örnek vermek gerekirse “Ben sana şu işi erken bitir demedim mi?” sorusu “Evet/tabii ki/elbette dedim” manasında habere çevrilebileceği için takrîrî; “Ben sana hiç kötü söz söyledim mi?” sorusu ise “Hayır/tabii ki/elbette söylemedim” manasında habere dönüştürülebileceği için inkârîdir. İsim cümlelerinde de bu örneklere kıyasla benzer bir yolu takip ettik, mesela “yok mudur” sorusunun cevabı “vardır” şeklinde geldiği için bu tür sorular takrîr, “var mıdır” sorusunun cevabı “yoktur” olduğu için buna benzer sorular ise inkârî kabul edilmiştir.

Takrîrî sorular; mütekellimin zihnindeki bir yargıyı, bir kanaati, muhataba da ikrar ve itiraf ettirmeyi ve bunu muhatabın zihninde pekiştirmeyi/sağlamlaştırmayı amaçlar:

“Sözün, karşı tarafın ruh dünyasında daha iyi yer edinmesi için tercih edilen bu üslup, muhatabı ilzam (mecbur etme) manasını daha güçlü bir şekilde yansıtmaktadır. Mesela ‘Size bir uyarıcı gelmedi mi?’ ayetinde amaç bir uyarıcının gelip gelmediğini sormak değil, geldiği gerçeğini muhataba daha ikna edici bir üslupla onaylatmaktır. Takrîr, akli bir muhakeme sonrasında kişiyi arzu edileni ikrar ve itirafa götürür. Bu yönüyle, söz sahibinin yüksek zekâ kapasitesini gösteren, muhatapta daha etkili izler bırakan ve onun daha fazla hayret etmesini sağlayan önemli bir üsluptur” (Irmak, 2017, s. 200).

2. Şeyhülislam Yahya Divanı'nda Takrîrî İstifham İfadelerinin Kullanımı

*Divan'*da geçen istifham ifadeleri şu anlamlar etrafında kullanılmıştır: 1. Hayret etme, hayrete sevk etme, taaccüp 2. Dokundurma, tariz 3. Tedip, irşat, nasihat 4. Küçümseme, tahkir, yerme 5. Hayıflanma, dert yanma, beyan-ı hâl, sayıklama 6. Acıma, terahhum, başkasına üzülmeye 7. Temenni, beklenti, olumlu cevap arzusu 8. Sitem, şikâyet, itiraz 9. Telaş, endişe, işfak (korkuyla bekleme) 10. Ayıplama, kınama, kızma 11. Teşvik, terğip, telkin 12. Yüceltme, övme 13. Tecahül (bilmezlikten gelme) 14. Takrîr (onaylatma) 15. İnkâr (yadırgama).

Tecahül, takrîr ve inkâr ise kendi içinde tekrar alt başlıklara ayrılabilir. Bu doğrultuda tecahül soruları 1. Yüceltme, övme 2. Garipseme, yersiz görme, yakıştıramama 3. Telaş, endişe, işfak (korkuyla bekleme) 4. Dokundurma, tariz 5. Sitem, şikâyet, itiraz 6. Hayıflanma, dert yanma, beyan-ı hâl, sayıklama 7. Acıma, terahhum, başkasına üzülmeye 8. Ayıplama, kınama, kızma anlamlarıyla; inkârî sorular ise 1. Sitem, şikâyet, itiraz 2. Dokundurma, tariz 3. Küçümseme, tahkir, yerme 4. İmkânsızlık, akıldan uzak görme, istibat 5. Doğal görme, yerinde bulma, sıradanlaştırma 6. Genelleme, istiğrak, itlak 7. Yokluk bildirme 8. Azımsama, istihfaf 9. Kolay görme, istishal 10. Teslimiyet, boyun eğme 11. Tedip, irşat, nasihat 12. Hayıflanma, dert yanma, beyan-ı hâl, sayıklama 13. Acıma, terahhum, başkasına üzülmeye 14. Yeis/ümitsizlik, Teyis/ümitsizliğe düşürme 15. İstikrah, hoşnutsuzluk 16. İstiğna, minnet etmeme 17. Ayıplama, kınama, kızma 18. Temenni, beklenti, olumlu cevap arzusu anlamlarıyla kullanılmıştır.

Bu çalışma kapsamında *Divan'*daki takrîrî istifhamların ikincil/mecazi anlamları ise aşağıda şu sırayla ele alınıp incelenmiştir: 1. Tedip, irşat, nasihat 2. Doğal görme, yerinde

bulma, sıradanlaştırma 3. Genelleme, istiğrak, ıtlak 4. Hayıflanma, dert yanma, beyan-ı hâl, sayıklama 5. Yüceltme, övme 6. Dokundurma, tariz 7. Sitem, şikâyet, itiraz.

1.1. Tedip, İrşat, Nasihat

Tedip bir kimseye edep, adap, yol yordam, usul, erkân öğretmek demektir. Aşağıda G 32/2’de geçen “kânûn” sözcüğü de -müzik aleti yanında- kanun, kural, usul, erkân, örf (ma’rûf), adap anlamlarında tedibi çağrıştıran bir ifadedir. İrşat “Doğru yolu gösterme, manen aydınlatma, hak yolunu gösterme, gafletten uyandırma”, nasihat ise “Bir kimseye doğru yolu göstermek, yapması ve yapmaması gereken şeyler üzerine dikkatini çekmek için söylenen söz, öğüt, pend” anlamlarına gelmektedir (Ayverdi, 2011/2, s. 1451, 2334). *Divan’* da bu anlamıyla kullanılan takrirî istifham ifadeleri şunlardır:

‘Âşık gam-ı dehr ile keselnâk olur mı
Çalınmadı mı gûşına kânûn-ı mahabbet (G 32/2)

Yahyâ derûnun hânesin eyle dil ü cândan tehî
Sînende ol rûh-ı revân yetmez mi kim cân kendidür (G 64/5)

Na’l kes⁴ dir yâr nice dinlemez âdem sözün
Kâşki olsa vücûdum başdan ayağa sem⁵ (G 169/3)

‘Ayn-ı zillet mi degül devlet-i dünyâ didüğün
Katı alçak görünür oldu en a’lâ didüğün (G 194/1)

Tîrine Yahyâ nişân eylerse olma münharif
Göz ucuyla yârdan yetmez mi bir kerre nigâh (G 312/5)⁶

Bu tengnâ-yı gamdan ider cânımız halâs
Cân virmeye mi sîne-i mecrûhu yâre ne (G 328/2)

İşigin bekleyelim ey dil-i şeydâ yârün
Kays yetmez mi bize gitmeyelim yâbâne (G 354/3)

⁴ Nal kesmek; atlara nal yapmak, uydurmak anlamının yanında âşık tarafından sineye yapılan dağlama anlamına da gelir. Beyitte elbette bu ikinci anlam söz konusudur. Eskiden hayvanları ateşte kızdırılmış nal ile damgalarlarmış, bunu elif ve nal şeklinde dağlarla âşık ve abdallar da kendi bedenlerine uygulamışlardır. Nal ve elifli dağlar bir ah manzarası gösterirdi. “Na’l ü dâğ” kullanımı da vardır. Farsçada “na’l ber-zeden”, “na’l ber ciger/sine burîden” şeklinde kullanılmaktadır (Onay, 2009, s. 347; Redhouse, 2011, s. 2090; Steingass, 2005, s. 1411-1412).

⁵ Kavruk neşrinde beytin son kelimesi -mum anlamında- şem’, İnal neşrinde ise -kulak anlamında- sem’dir (İnal, 1334, s. 174). Sem’ farkını Kavruk da aparatta belirtmiştir. Şairin kafiye olarak şem’ kelimesini ilk mısradan zaten kullanmasına ve “İnsan (olan), yârin bu sözünü nasıl dinlemez?” şeklindeki tekitli sorulara “baştan ayağa kulak olma, can kulağıyla yârin sözünü dinleyip hemen gereğini yapma” temennisiyle bir nevi cevap verilmesine binaen sem’ kelimesini tercih ettik. Klasik şiirde kulakla ilgili deyimler ve baştan ayağa kulak olmak deyimini ile ilgili farklı beyit örnekleri için bk. Öztürk, 2019, s. 66-67. Ayrıca buna benzer bir biçimde Hafız’da sakinin sunacağı tortu için bile baştan ayağa ağız olmak (ten cumle dehen kerden=cismi tamamıyla ağız eylemek) kullanımı geçmektedir (bk. Sudi-i Bosnevi, 2020/2, s. 1257).

⁶ “Yetmez mi” sorusuna “kifayet etmez mi, insan olan bununla yetinmez mi” anlamı verilirse beyitte uyarmayla beraber kızma, tedip, irşat, nasihat gibi anlamlar hasıl olmaktadır. Fakat “yetmez mi” sorusu “ulaşmaz mı” anlamında ise takrir işlevinden çıkıp devamlılık, sabır, sebat ve umut telkini olarak anlaşılacak ve “ah yetse, keşke ulaşıya, belki ulaşır...” vb. bir söyleme dönüşecektir. Göz ucuyla bakmak ile kastedilen “gamze”nin “seyr ü süluk erbabına nazil olan kalbî feyizler ve cezbeler” (Seccadi, 2007, s. 158) şeklindeki tasavvufi/remzî manası her iki ihtimal için de düşünülebilir. Üstelik gamze’nin klasik şiirdeki “tîr, ok, öldürücülük” (Pala, 2015, s. 162) gibi benzetmeleri ve özellikleri ile mezkur tasavvufî mana birleştirilirse “Kahrı da hoş, lütfu da hoş, bütün benliğimle teslim ol” şeklinde irşadî bir söylem belirmektedir.

Ümîd-i vasl idersin cismüni sad çâk kılmazsın
Visâl-i yâre ey dil câme-i ten hâyil olmaz mı (G 394/4)

Örneklerde muhataplar bazen muğlak bırakılmış, bazen de Yahya ve gönül muhatap olarak alınmıştır. Bu örneklerde âşığın muhabbet kanununa riayet etmesi ve dünya gamlarına karşı yılmaması, sinede misafir olarak sadece maşuğun olması ve yaralı sineyi (ten kafesi) maşuğa feda edip canı (can kuşunu) halas etmek gerektiği, maşuk sinede yaralar açılmasını söylediğinde âşığın bu söze hemen tabi olması gerektiği, hem vuslat ümit edip hem de bedene yaralar açmayarak ten elbisesinin aslında vuslat için bir perde hâline getirildiği, dünya saadeti ve ikbalinin aslında zillet olduğu, yârdan gelecek bakış oklarına karşı tereddüt etmeden göğsü siper etmek gerektiği, yârin eşiğinde bekleyip Mecnun gibi çöllere gitmemek gerektiği gibi tedip, irşat ve nasihat içerikli sözler takrirî istifham yoluyla dile getirilmiştir. Bu anlam için -mî soru edatı ve “nice” sorusu kullanılmıştır. Bir beyitte ise “-mî ... ne” şeklinde iki soru beraber kullanılmış ve “ne” ilavesi ile takrir ve tekit daha belirgin kılınmıştır. Bu anlama -konuşma zamanı, mütekellimin üslup ve tonu zihinde farklı şekillerde canlandırılırsa- kızma, kınama, ikaz, tembih, garipseme, dokundurma/tariz, sitem gibi anlamların da eşlik ettiği söylenebilir. Fakat birçok beyitte “Acaba nasihatte söylenenlerin tersi yapıldı da bunun üzerine hasıl olan bir kızgınlık, azarlama duygusu neticesinde mi bu nasihat veriliyor yoksa bir mecliste, sohbet esnasında vb. bir ortamda, normal bir şekilde mi bu konuşmalar gerçekleşiyor?” sorularının cevaplarını bulmak tam olarak mümkün değildir. Bu da dilin sınırlılığından veya söz ile yazı arasındaki açıklıktan ve farklılıktan kaynaklanmaktadır. Maşuka övgü, teşekkür, minnet ve onu tazim gibi anlamlar ise beyitlerde içkindir.

Görülebileceği üzere bu anlamdaki beyitler daha çok sineyi ve bedeni yaralama, ten kafesini “sad çâk” etme (yüz parça etme) gibi abdallık ve kalenderlik ritüellerini anımsatmaya matuftur. Hem bu beyitler hem de aşktan bahsedilen diğer beyitlerdeki aşk, hem hakiki (dinî-tasavvufi) hem mecazi (dünyevi-beşerî) olarak anlaşılmasına müsaittir. Her iki durumda da tedip, irşat ve nasihat anlamında bir değişiklik olmamaktadır. Dünya devletinin aslında zillet olduğundan bahseden (G 194/1) ise hikemî olarak nitelendirilebilir.

Beyitlerde haber ya da emir, temenni gibi farklı inşa ifadeleri yerine istifhamın tercih edilmesi muhatapı daha içsel bir düşünme sürecine sevk etme amacı taşır. Ancak takrirî istifhamda durum daha nettir ve mütekellim açısından zaten müsellemler/müekket bir husus muhataba ihtar edilir ve muhatap gafletten sakındırılır. Mesela son beyitteki “Ten elbisesi yâre ulaşmaya engel olmaz mı?” sorusu aslında “Tabii ki engeldir” takdirinde keskin bir hüküm cümlesinin soruya dönüştürülmüş hâlidir. Ayrıca muhatapı teşvik, ikna ve ilzam gibi amaçlar da bu ifade tarzıyla sağlanmaya çalışılır. Bu ikna ve teşvik çabaları bazen farklı inşa ifadeleri, bazen bir haber cümlesi ve bazen de telmihlerle (kanun-ı mahabbet=elest bezmi, Kays/Mecnun) desteklenir.

2.2. Doğal Görme, Yerinde Bulma, Sıradanlaştırma

İstihkak ya da ihkak-ı hak (hakkını verme, hakkı olduğunu/hak ettiğini söyleme) ibareleri ve kaçınılmaz sonuç, başka hâlin imkânsızlığı gibi tanımlamalar da bu anlamla yakından ilişkilidir. Bu ifade tarzı ile dile getirilen şeylerin tersini düşünmek asla söz konusu değildir ve mütekellim bu düşünceyi muhataptan da beklemektedir. Dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ise bu anlamda söylenen içeriklerin -her ne kadar abartılı da olsa- asla şaşırılmaması gereken gayet sıradan şeyler olduğunun belirtilmesi ve muhataba da bu düşünceyi aşılıyarak onu da ikna veya ilzam etme yoluna gidilmesidir. Bu durumu, paradoksal bir biçimde, “sıradanlaştırarak abartmak/yüceltmek” şeklinde ifade etmek mümkündür. Söz gelimi övmek ya da tebrik etmek bir amaçsa bunu -günümüz diliyle- “Helal olsun, bunu nasıl başardın?” şeklinde bir hayret üslubuyla ve netice

beklenenin biraz dışında gerçekleşen bir şeymiş gibi veya “Bravo, senden de bu beklenirdi, senin için bu ne ki?” tarzında zaten beklenen bir şeyin gerçekleştiğini bildiren bir üslupla dile getirmek mümkündür. İkinci durumda, birinci duruma kıyasla, daha fazla sükunet ve soğukkanlılık var gibi dursa da muhataba duyulan güvenin ve onu yüceltmenin derecesinin daha fazla olduğu açıktır. Bu anlam çerçevesinde dile getirilen hususlar -olumlu manada- zaten olacağına varmıştır ya da varacaktır.⁷ *Divan’da* bu anlamıyla kullanılan takrirî istifham ifadeleri şunlardır:

- Gül olmasun mı hurrem ü handân u şâdmân*
Meyl itdi gül donanmasına şâh-ı kâmrân (K 2/1)
- Açılmasun mı gül gibi gülşende gonceler*
Bu iltifâtı kim güle itdi şeh-i cihân (K 2/2)
- Gerçi olur câma ol mahbûb-ı zîbâ teşne-leb*
La’line olmaz mı sâkî câm-ı sahbâ teşne-leb (G 20/1)
- Çeşm mest gamze mest ol gözleri fettân mest*
Olmasun mı bezm-i ‘aşkun hem-demi her ân mest (G 31/1)
- Nâ-murâd olmak murâd itsem de vechi yok mıdur*
Çünkü el virmez murâd üzre cihânda her murâd (G 42/2)
- Nice sultân-ı guzât olmaya Sultân Murâd*
Ki cenâbına nasîb oldu gazâ-yı Bağdâd (G 43/3)
- Nice cân virmeyem bûy-ı dil-âvîzine dil-dârun*
Müşerref eyledükçe bezmi tebşîr-i kudûm eyler (G 89/4)
- Zülf-i siyeh-i yâr nice ham-be-ham olmaz*
Tolaşmaya bir nice gönül ana dem olmaz (G 139/1)
- Şöyle eyler lutfi kim âdem hicâbından erir*
Akmasun mı su gibi yâre dil-i meyyâlîmüz (G 149/3)
- Şem’-i bezm-ârâ gibi niçün yanup yakılmazuz*
Nâ-gehân bir âteşîn ruhsâra düşdi gönlimüz (G 153/2)⁸
- Kâyına girye ile vâsıl olursak ne ‘aceb*
Bâğa gelmez mi akar su ile Yahyâ niçe has (G 155/5)
- Umulmaz mı o tıfl-ı şûhdan şeftâlûlar virmek*
Cihânda şimdi mi oldu nihâl-i tâze ber virmek (G 205/1)

⁷ Fakat başka bir şairde bu anlam pekâlâ olumsuz durumlar için de kullanılabilir, örneğin, “Zâhidi nice ta’n itmeyelüm” gibi ifadelerle rastlanabilir. Aynı şekilde “sıradanlaştırarak yüceltmek” tabiri de başka incelemeler neticesinde “sıradanlaştırarak kötölemek” veya “sıradanlaştırarak yüceltmek ve kötölemek” şekline gelebilir. Zaten burada da aşkın kendi çaresizliğini anlatıp hayıflandığı veya sevgiliye tarizde ve sitemde bulunduğu beyitlerde bu salt olumlayıcı ve yüceltici tablo bir nebze kırılmıştır.

⁸ “Haydi yanalım, yakılalım” şeklinde teşvik, terğip anlamları da akla gelmekte ise de “düşdi gönlimüz” redifli gazelin bütününde -zeyl olan altıncı beyit hariç- daha içli, kendine dönük, hâlini ortaya koyup dert yanan, hayıflanan; biraz da “Âşık-ı sâdık menem” dercesine övünmenin eşlik ettiği bir eda hâkimdir. Başkaları ve başkalarını tahrik, teşvik söz konusu olmadığı için kendisindeki âşıklık hâllerini normalleştirme söz konusudur.

- Hurrem olmasun mı Yahyâ gülsitânun gülleri
Nazmınun itdi redîfin Hazret-i Hünkâr gül (G 228/5)
- Hûb-rûlar bî-'aded şehri içre cânân bir degül
Nice vîrân olmasun dil mülki sultân bir degül (G 231/1)
- Hep rûy-ı lutfidur görinen ehl-i meclise
Ben şem'-i hüsnüne nice pervâne olmayam (G 238/2)
- Kûyuna nice çekilmez 'âşık-ı bî-çâreler
Zülf-i 'anber-bârunun her târi bir kullâb iken (G 271/3)
- Dirîğ itmez vefâsın 'âşık-ı bî-sabr u hûşından
Nice hazz itmesün dil sâde-rûnun bâde-nûşından (G 282/1)
- Nice kul olmasun Yahyâ sana ey pâdişâh-ı hüsn
Yolumda senden özge kimse kurbân olmasun dirsün (G 285/5)
- 'Âşık-ı haste-i hicrûn nice çıkmaz cânı
Hançer-i yâr ki kasd-ı dil-i nâlâna çıka (G 330/4)
- Nice tuyulmasun râz-ı nihânnum çâk-ı sînemden
Cihân 'ayyâr ile memlû der-i gencîne sad-pâre (G 332/3)
- Bin cân ile 'âşık nice olmaz sana kurbân
Bin mürdeye cân virmek olur bir niğhünde (G 357/2)
- Nice başlar kesmesün yâ nice kanlar dökmesün
İki yüzlüdür dimişler hançer-i hûn-rîzine (G 373/2)
- Gül perîşân olmasun mı görmez oldu gonceyi
'Âşıkun hâli n olur⁹ gitse yanından tâzesi (G 401/4)
- Gönül senden kesilmez sen cefâdan vaz gelmezsin
Yine incinme dirsün cân u dilden incinilmez mi (G 408/3)
- Gül-i bâğun elinde dest-mâli nola al olsa
Hezârân bülbülün her dem gözi yaşını silmez mi¹⁰ (G 408/4)
- Kayırmaz seyl-i gam taşsun gerekse başdan aşsun
Kümeyt-i bâde-i gül-gûn ile Yahyâ geçilmez mi (G 408/5)
- Yahyâ nice bî-sabr u karâr olmayayın ben

⁹ Birinci mısradaki soruyu tekiden bu da takrir anlamı kazanmıştır. Amaç "Tabii ki perişan olur, başka ne olabilir ki?" demektir.

¹⁰ Metinde "yaşı silinmez mi" yazılı. Anlam olarak silinmek belki daha doğru olabilir; çünkü gül değil, bülbül sil(in)iyor ve maşuku temsil eden güle çoğu zaman böyle merhametli davranışlar atfedilmez. Ama kafiyeyi göz önünde bulundurarak ve başka neşir ve yazmalara da bakarak bunu tercih ettik.

Dil-berse güzel dilse nihâyetde hevâyî (G 432/5)¹¹

Sûz-ı dilden bî-herdür sanmanuz cânâneyi
Şem'i yakmaz mı ol âteş kim yakar pervâneyi (G 435/1)

Olmasa nola duhânsız dâ'imâ ol dil-sitân
Şem'-i meclisdür o meh-rû şem' olmaz mı duhân (M 17)

Örneklerde muhatap çoğu kez muğlak bırakılmışken bir beyitte saki, üç beyitte Yahya, bir beyitte ise padişah-ı hüsnüdür. Yapı olarak “nice, niçün, nolur” soruları ve -mî soru edatı kullanılmıştır. Bu ifade tarzı ile dillendirilen temalar sevgili, hükümdar ve âşık merkezli olmak üzere üç başlıkta toplanabilir. Sevgili ile ilgili dile getirilen hususlarda bu anlam övme ve bazen de dokundurma ve sitem için kullanılırken hükümdarla ilgili hususlarda övme ve tazim için kullanılır. Âşık söz konusu olduğunda ise çaresizlik, hayıflanma vb. âşıklık hâlleri anlatılır. G 408/5'te ise dolaylı olarak bade övülmüştür. Görülen diğer anlamlar ise hasret, iştihak, sebat, teslimiyet, teşekkür, minnet, endişe, acıma ve tesellidir. “Hüb-rûlar bî'-aded şeh'r içre cânân bir degül / Nice vîrân olmasun dil mülki sultân bir degül” (G 231/1) beyti ise tasavvufi çağrışımlara ya da doğrudan tasavvufi bir minvalde anlaşılmağa daha müsait olup tedip, irşat ve nasihat içeriklidir.

Temsil ve kanıtlama yoluna gidilen bazı beyitlerde doğal görme anlamlı takrirî sorular hüküm (kanıtlanan) kısmındayken bazılarında temsil (kanıt) kısmındadır. Mesela “*Umulmaz mı o tıfl-ı şühdan şeftâlûlar virmek / Cihânda şimdi mi oldu nihâl-i tâze ber virmek*” (G 205/1) beytinde bu anlamdaki takrirî soru hükümde; “*Kûyna girye ile vâsıl olursak ne 'aceb / Bâğa gelmez mi akar su ile Yahyâ niçe hâs*” (G 155/5) beytinde ise kanıt/temsil kısmındadır. Bu tür durumlar ve değişimler, temsil ve kanıt yoluna gidilen beyitlerde yoğun olarak inşa ifadeler kullanılması gibi durumlar da üslup bilimi açısından ayrıca incelenmeye değer hususlardandır.¹²

Dikkat çeken başka bir durum da beyitlerde hüsn-i talilin yoğun bir biçimde kullanılmasıdır. Bunlardan biri şu beyittir: “*Gerçi olur câma ol mahbûb-ı zîbâ teşne-leb / La'line olmaz mı sâkî câm-ı sahbâ teşne-leb*” (G 20/1). Burada âşık; sevgili şarap içerken kadehin doğal olarak ağzına gitmesini kadehin sevgilinin ağzına susması, ona hasret kalması, onu özleyip kavuşmak istemesi şeklinde hüsn-i talil ile yorumlamıştır. Ancak bunu “*La'line olur hep sâkî câm-ı sahbâ teşne-leb*” şeklinde haber/bildirme şeklinde değil, “*olmaz mı*” diyerek tekitli/takrirli bir soru ile dile getirmiş ve hüsn-i talilin de şiddetini artırmıştır. İnşa ifadelerinin, bu örnekte olduğu gibi, meani ilminin diğer konuları ve beyan, bedi ilimleri ile beraber ele alınması klasik şiirin söylem ve üslup çalışmalarına farklı bakışlar kazandıracaktır.¹³

2.3. Genelleme, İstiğrak, İtlak

Teşmil, tamim (تشمیل، تعمیم) gibi kelimelerle benzer manaya sahip olan genelleme “Bir şey veya husus hakkında verilen hükmü benzeri olaylara yaymak, tamim etmek; varlıklar veya olaylar arasındaki benzerlik bağlantılarını bir düşüncede toplamak, tamim etmek, belirlemek karşıtı” demektir (Ayverdi, 2011/1, s. 1046; Akalın, 2011, s. 927). İstiğrak temel anlamı dışında aslında bir gramer ve mantık terimi olup Arapçada “*El* harf-i tarifinin

¹¹ Hayıflanma, sitem, övme gibi zıt/farklı duygular bir aradadır. İlk ikisi bir önceki beyitle beraber düşünüldüğünde daha bariz olmaktadır: *Def idemedük ceşş-i gamu sa'y ide gördük / Tedbîr ne mümkün boza takdîr-i Hudâ'ıy.*

¹² Bu başlık altında kanıt ve temsil kullanılan diğer beyitler şunlardır: G 401/4, 435/1, M 17.

¹³ Bu başlık altında hüsn-i talil yapılan diğer beyitler şunlardır: G 139/1, 228/5, 271/3, 332/3, 408/4.

isimleri umumi hâle koyması"¹⁴ (Devellioğlu, 2013, s. 524) ve itlak ise "Kayd ve hasırdan kurtarıp umûmiyyet üzere kullanma, şümûllendirme"¹⁵ (Şemseddin Sami, 2007, s. 126) manalarına gelmektedir. Sirius Şemissa da Farsça *Beyan ve Meani* eserinde, takrir yahut inkârın değil de doğrudan istifhamın alt başlığında, "şümûl-i hükm" ve "iğrâk" diye iki ayrı başlığa yer vermiştir (Şemissa, 1390, s. 167-168).¹⁶

Bu anlamda mütekellimin yargısını veya muhataba da onaylatmak istediği yargıyı "Herkes/hepsi/bütün/her/her ne/her şey + olumlu yüklem" olarak formülize etmek mümkündür. Mesela "Kangı mir'âta bakasın olmaya 'âlem-nümâ" soru cümlesini "Baktığın her ayna/bütün aynalar bir âlemi yansır" şeklinde¹⁷ ve "Bir sencileyin zerre-i nâ-çîze ne yetmez" soru cümlesini "Senin gibi âciz ve hiç hükmündeki bir zerreye her şey yeter/her ne olsa yeter" şeklinde yargı cümlesine dönüştürmek mümkündür. *Divan'* da bu anlamıyla kullanılan takrirî istifham ifadeleri şunlardır:

Sende bu 'âlem ki var ey âftâb-ı meh-likâ
Kangı mir'âta bakasın olmaya 'âlem-nümâ (G 10/1)

Bir sencileyin zerre-i nâ-çîze ne yetmez
Ol mihr-i cihân-tâb u ziyâ-güstere nisbet (G 22/4)¹⁸

Bâğa ol nahl-i revân gelse kim itmez i'zâz
Cümleden sero ider sâyesini pây-endâz (G 150/1)

Mahv olsa nebât ağzına aldıkça 'aceb mi
Ol la'l-i şeker-bârî görüp de kim ezilmez (G 151/4)

Meclis-i devre girenler itmez ümmîd-i halâs
Kangı keşîdür ki nâ-bûd itmedi gird-âb-ı 'aşk (G 175/4)

Kimün huzûrını uçurmadı o gözleri şeh-bâz
'Aceb mi haste-i 'aşkun uçarsa hâb gözinde (G 347/4)

Viridi Yahyâ mihnet-i eyyâm-ı 'âlemden ferâğ
Kim safâ itmezdi bir 'âlem olaydı kâşki (G 421/5)

Örneklerde muhatap çoğunlukla muğlak bırakılmış olup bir beyitte ise doğrudan maşuğa hitap edilmiştir. Yapı olarak "kangı, ne, kim, kimün" soruları kullanılmıştır. Genelde maşuğu mübalağalı bir biçimde övme, üstünleme ve tazim amacı taşıyan beyitlerde tedip, irşat, nasihat içerikli (G 22/4, 175/4) ve acıma, teessüf, yeis (G 421/5) ve sitem bildiren (G 347/4) beyitler de vardır. Beyitlerde görülen doğal görme anlamı ise G

¹⁴ Arapçada "el-kitâb" diyerek sadece bir/belirli kitabı kastetmeyip genel olarak kitaptan, kitap mefhumundan bahsetmek gibi. Türkçede "Kitap en iyi arkadaştır" cümlesinde olduğu gibi.

¹⁵ "Bütün kitaplar/her kitap okunmak için yazılır" cümlesinde olduğu gibi.

¹⁶ Şemissa, şümûl-i hükm için "Kist ki ta'm-i morg-râ ne-çesed?" (Kim ölümü tatmayacak ki/Ölümü tatmayacak kim var ki?) cümlesini ve Sadi'den *Kodâm bâd-i behârî vezîd der 'âlem / Ki bâz der-'akabeş nevet-i hazânî nîst* (Âlemde hangi bahar rüzgârı esmiş ki ardından sıra yine sonbahara gelmiş olmasın) beytini örnek verir. İğrâk (istiğrak demek daha doğru) içinse "Çi kesî est ki muvâfık ne-bâşed" (Kim kabul etmez ki/Kabul etmeyen kimse var mı?) cümlesini ve Hafız'dan *Sâkî-i sîm-sâk-i men ger heme durd mî-dehed / Kîst ki ten çu câm-i mey cumle dehen ne-mî-koned* (Benim gümüş gibi beyaz baldırlı sakim daima saf şarap yerine tortu verse bile kim şarap kadehi gibi baştan ayağa ağız kesilmez ki?/Canıgönülden sunduğu o tortuyu bile şevkle içmez ki?) beytini örnek verir. Fakat bizce ikisi arasında esaslı bir fark yoktur.

¹⁷ Nitekim G 11/1'de haber cümlesiyle *Senün her bakduğun mir'ât olur 'âlem-nümâ cânâ* denmektedir.

¹⁸ Bir sonraki beyit de (*Yahyâ hazer it pâyı kilîmünden uzatma / Mestâne misin sende nedendür bu harâret*) göz önüne alınarak bu anlam verildi.

10/1, 150/1, 151/4 ve 347/4'te daha fazla öne çıkmıştır.

Örneklerin hepsi haber/bildirme formatında ya da genellemenin arka planda kaldığı yükleme yönelik takrirî soru şeklinde dile getirilebilirdi. Söz gelimi “Bâğa ol nahl-i revân gelse *kim itmez i'zâz*¹⁹ / Cümleden serv ider sâyesini pây-endâz” (G 150/1) beytindeki soru cümlesi “Bâğa ol nahl-i revân gelse *herkes i'zâz ider*” veya “Bâğa ol nahl-i revân gelse *herkes i'zâz itmez mi*” şeklinde ifade edilebilirdi. Her üç ifade biçiminde de beyitteki övme, tazim gibi anlamlar korunmuş olacaktı. Fakat genelleme yapıldığında hiçbir istisna bırakılmayıp bu vurgu ile soruda âdeti iki takrir/tekit var olmaktadır (*Elbette herkes ızaz eder*). Anlamdaki bu nüans yanında mütekellimin heyecanı ve övdüğü kişiye ne denli müştak veya bağlı olduğu da bu sorularla daha fazla gösterilmiştir. Klasik şiirin bir şeyi/kimseyi güzel gösterme ve ona terviç/terğip gibi özellikleri dikkate alındığında²⁰ bu soru tarzı ile söylemin tesir gücünün arttığı, benzer duygu ve takrir/tasdik durumlarının muhataba ve okuyana da daha fazla sirayet edeceği söylenebilir. Övmenin ön planda olduğu bir beyit üzerinden yapılan bu örnekleme; genelleme ile ulaşılan diğer bütün anlamlara (yerme, sitem, hayıflanma, tedip...) teşmil edilebilir.

2.4. Hayıflanma, Dert Yanma, Beyan-ı Hâl, Sayıklama

“Zulüm, haksızlık, eziyet; yazık!, vah vah!, heyhat!” manasına gelen Arapça “hayf” kelimesinden/ünleminden Türkçe eklerle türetilen “hayıflanma”, dönüşlü bir fiil olup “acınmak, üzölmek, yerinmek, esef/teessüf etmek” gibi anlamlar taşımaktadır (Akalin, 2011, s. 1070; Ayverdi, 2011/2, s. 1241; Kanar, 2013, s. 638). Özellikle müşahhas bir muhatap varsa ona dert yanma, hâlini beyan etme de hayıflanmanın kavram alanında düşünülebilir. Muhatabın muğlak bırakıldığı ya da olmadığı izlenimi veren örneklerde ise mütekellimin acı içinde kendi kendine “sayıkladığı” düşünülebilir. Farsça bir kitaptaki “beyân-ı renc ü endûh u tahassür” (Mukaddem ve Eşrefzade, 1388, s. 66) isimlendirmesi de aynı anlamlara işaret etmek için kullanılmıştır. Bazı örneklere bakıldığında hayıflanmanın sitem içerdiği ya da hafif bir sitem olarak değerlendirilebileceği görülür. Sitemde öfke, hayıflanmada ise acı ve hüznün daha öndedir. *Divan'* da bu anlamıyla kullanılan takrirî istifham ifadeleri şunlardır:

Bî-hisâb olduđına derdüm bu yetmez mi delîl
Za'fdan cismümde Yahyâ üstühânım sayıla (G 327/5)

Seyre gitse her kaçan satmak²¹ diler ben bendesin
Kul gerekmez mi 'aceb ol husrev-i hûbânuma (G 350/4)

Bir zamân gülşen degül miydi sarây-ı Edrene
Söylemez mi²² bülbül-i destân-serâ-yı Edrene (G 381/1)

¹⁹ İ'zâz: Aziz tutma, saygı gösterme, tazim, ikramda bulunma.

²⁰ İbn Sina'ya göre her taklit (ve bir taklit/muhâkât/mimesis olarak şiir de) ya güzelleştirmeyi/güzel göstermeyi (tahsin) ya da çirkinleştirmeyi/çirkin göstermeyi (takbih) hedefler (Taşkent, 2019, s. 95). Poetik önermeler tasdik değil, hayalin işletimi sonucunda ortaya çıkar ve bir şeyin/kimsenin daha iyi ya da daha değersiz gösterilmesini hedefler (Taşkent, 2013, s. 290).

²¹ Hem “satmak” hem “baştan savmak” anlamında düşünülebilir (Dilçin, 1983, s. 181). “Gerekmez mi?” sorusunun takrir bildirmediği iddia edilebilir. Fakat maşuk için “husrev” denilmesi sebebiyle onun yanında/maiyetinde “kul” un da olması gerektiği bir gerçektir. Bundan dolayı soru, takrir ifade etmektedir. “‘Aceb” kaydıyla önce silik bir tecahül yapıp sonra takrir bulunduğu da söylenebilir.

²² Bu soru hem “Neden söylemiyor, söylesin/anlatsın” veya “Eyvah! Artık söylemiyor mu/ötmüyor mu?” şeklinde “istifham>sitem/hayıflanma” hem de “Bak! Bülbül de Edirne Sarayı'nın bir zamanlar gülşen olduğunu söylüyor” şeklinde “istifham>takrir: hayıflanma” olarak anlaşılması ihtimal dâhilindedir. Gazelin genelinde bir Edirne yergisi ve eski güzel hâlleriyle şimdiki hâlini mukayese ile yaşanan hayal kırıklığı anlatılmıştır. Edirne Sarayı'nı aynı bakışla işleyen bu beyit, sarayın cansız olması ve teşhis/intak gibi bir yolla

Örneklere iki yerde muhatap muğlak iken bir yerde Yahya'dır. Bu örneklerde dertlerin tazyiki altında zayıflayan âşığın kemiklerinin sayılması, seyre giderken âşığı baştan savıp götürmeyen (ya da satmak isteyen) maşuğun yanında kulun da olması gerektiği, Edirne Sarayı'nın bir zamanlar güllük gülistanlık bir yer olduğu ve oranın bülbülünün de bunu söylediği takrirî istifham şeklinde dile getirilir. Yapı olarak sadece -mI soru edatı kullanılmıştır. Hayıflanma ile birlikte çaresizlik, acziyet ve mahviyet, hafif tonda sitem, gücenme, kırgınlık, maziye ya da bir şeyin eski durumuna duyulan hasret ve iştiağ da görülmektedir.

2.5. Yüceltme, Övme

Yüceltmeyi "Birinin saygı, tazim ve ihtirama layık, yüce, ulu, değerli olduğunu dile getirmek" şeklinde tarif edebiliriz. Yermenin karşıtı olan ve medih, sena, sitayiş gibi kelimelerle de ifade edilen övme ise "Bir kimse veya şeyin iyi, güzel ve üstün taraflarını söyleyerek değerini belirtmek" (Ayverdi, 2011/3, s. 2468) demektir. *Divan'* da bu anlamıyla kullanılan takrirî istifham ifadeleri şunlardır:

Big mi²³ yokdur beste-i fitrâkun olmuş murg-ı dil
Kangı şâhun çeşm-i mestün gibi bir şâh-bâzı var (G 102/2)

Revnak-ı hüsnün degül mi 'anberîn gîsû senün
Görme bir anunla tekdür sünbül-i hoş-bû senün (G 188/1)

Tasavvur itmedi mi bî-misâl tasvîrün
Ne sûret ile²⁴ çıkardı ki nakşını Mânî (G 431/3)

Örneklere açıkça zikredilmese de karinelerle muhatabın maşuk olduğu anlaşılmaktadır. Yapı olarak -mI edatı ve "ne" ("ne sûret ile=nasıl" manasında) sorusu kullanılmıştır. Beyitlerde sevgilinin âşığın gönül kuşunu avladığı, saçının güzelliği ve kokusunun sümbüllerle kıyaslanamayacağı, meşhur ressam Mani'nin ancak onun güzelliğini hayal ederek resimler çizip böyle meşhur olduğu takrirî istifham ifadesi ve övgü üslubuyla dile getirilmiştir. Bu övgü ve yüceltmeler genelleme, uyarma, mübalağa ile, klasik şiirin bilinen mazmun ve teşbihleriyle (çeşm=şahbaz) yahut bunların ters yüz

kişileştirilmemesi dolayısıyla acımaya alınmamış; kişinin bir manzara karşısındaki tahassüs ve teessüfleri olarak hayıflanmaya alınmıştır.

²³ "Big" kelimesini bugün de kullanılan "bey" manasında alırsak beytin anlamı şöyle olur: "[Başka] bey yok mu dur? [Tabii vardır ama] gönül kuşu senin atının terkisinde durmaktadır [sana ram olmuştur]; [çünkü] hiçbir şahın/beyin senin mest gözün gibi bir doğanı yoktur". İkinci bir ihtimal olarak "big" kelimesinin bugün de kullanılan "bey" ile bir alakası yoktur. Big'in *Tarama Sözlüğü*'ndeki (sözlük big'den beg'e yönlendiriyor) karşılığı "Kuş avlamak için kullanılan başka kuş"tur (Dilçin, 1983, s. 29). Big ile avcı ve vahşi kuşları avlamaya yarayan yalancı/yapma kuşlar ya da canlı veya ölü av hâlindeki küçük kuşlar kastediliyor olsa gerektir. Böylece "Hangi şahın senin mest gözün gibi bir doğanı var? Hâl böyleyken sana big mi bulunmaz, bak gönül kuşu atının terkisinde durmaktadır" şeklinde takrirî ve inkârî sorularla maşuğa övgü yapılmaktadır. "Big mi" takrirî sorusunun amacı övme olsa da önce doğal görme -tabii ki var- anlamı vardır. İkinci olarak "Hangi şahın senin mest gözün gibi bir doğanı var? O hâlde başka big mi yokdur ki zavallı gönül kuşu atının terkisinde durmaktadır" şeklinde bir gönle acıma/hayıflanma, sitem ve dokundurma anlamı da düşünülebilir. Yine birçok beyitte olduğu gibi âşığın trajedi içerisindeki gelgitli, çelişkili ruh hâlinin bir yansıması vardır, yorumu da yapılabilir. Bey anlamındaki beg/big ve mezkur manadaki kuş olan big'in imlalarının aynı olduğu düşünüldüğünde şâh kelimesi ile big arasında iham-ı tenasüp vardır. Milvah veya peftere de big anlamında avcı kuşları yakalamak için kullanılan bir sözcüktür. Peftere, yapma/doldurma kuş bedenleri için kullanılırken (ayrıntı için bk. Zülfe, 2017) big'in canlı veya ölü kuş anlamında olması da muhtemeldir. Son olarak yine avcılıkla ilgili olan ama beyte tam olarak uymadığını düşündüğümüz ve "Avcının saklanıp av hayvanı beklediği yer, pusu; pusuda bekleyerek yapılan av" gibi manalar taşıyan bir "bek" sözcüğünün olduğunu da belirtmek isteriz (bk. Aksoy, 1965, s. 600).

²⁴ Birinci mısradaki soruyu tekiden bu da takrir anlamı kazanmıştır. Amaç "Tabii ki senin benzersiz güzelliğini tasavvur ederek resim çizdi, başka nasıl çizebilirdi ki?" demektir.

edilmesiyle (sümbüle dahi benzemez) ve telmih ile (Mani) daha da zengin bir görünüm kazanmış ve pekiştirilmiştir. “Tasavvur, tasvir, suret” gibi kökteş kelimelerin bir arada kullanılmasıyla yapılan iştikak sanatı da son beyitte ayrı bir estetik unsur olarak yer almaktadır. Bütün örneklerde bir doğal görme ve sıradanlaştırmanın da bulunduğunu söylemek mümkündür ancak bu, yukarıda ilgili başlıktaki kadar baskın bir görünüm arz etmediği için örneklerin bu başlık altında incelenmesi daha uygun bulunmuştur.

2.6. Dokundurma, Tariz

Altında genelde sitem, küçümseme, kızma ve ayıplama, alay ve bir üst hedef olarak belki tedip, irşat, nasihat gibi sebeplerin yattığı dokundurma ve tariz “Dolayısıyla dokunacak söz söyleme, açıktan olmayarak dokundurma; taş atma, taşlama, iğneleme” (Şemseddin Sami, 2007, s. 415; Devellioğlu, 2013, s. 1207) şeklinde tanımlanabilir. *Divan’* da bu anlamıyla kullanılan takrirî istifham ifadesi şudur:

Kûy-ı cânânı koyup anda turur mu âdem
Zâhidâ bilme miyüz cennet-i me’vâ didüğün (G 194/2)

Takrirî istifham dokundurma, tariz amacıyla bir beyitte kullanılmıştır. Yapı olarak -mI soru edatının bulunduğu beyitte muhatap zahittir. Beyitte inkârî soru ile bir ayıplama, kınama da vardır (yorumu ve konuşma ortamını zihinde canlandırma şeklimize göre alay da olabilir) ve maşuğun bulunduğu mekân ile zahidin “cennet dediği” kıyaslamaya tabi tutulmuştur. Aslında beyitte dokundurmanın öne çıkmasını sağlayan unsur soruyla birlikte bir de bu “didüğün” kelimesidir. Mana takdiren şöyle olmaktadır: “İnsan hiç maşuğun bulunduğu yeri bırakıp da cennette durur mu? Ey zahit! Biz senin cennet dediğin şeyin heva ve hevesin olduğunu çok iyi biliyoruz!”. Burada Yunus Emre’nin “cennet cennet dedikleri” sözüyle ima ettiği ve aslında kendi süfli heva ve heveslerini idealize edip hedefleştiren kişilere tariz yapılmaktadır. Zahidin bu “cennet”i kazanmak için yaptıkları gibi cennet hakkındaki düşünceleri de ya riyakârca ya da ham ve iptidaidir. Mecazi de olsa aşk yolunda karar kılıp maşuğun mahallinden ayrılmayarak çile, endişe, samimiyet ve ihlasla hakiki aşka da ulaşabilme ihtimali varken zahit sadece şekilsel bazı uygulamalarla kendi vehimleriyle kurduğu bir cennete ulaşmak arzusundadır. Neticede rint veya samimi âşık görünümündeki metin içi mütekellim, Hakk’ın rızası ya da cemel-i İlahî’yi seyretmeye iştihak duymak yerine böyle bir yola tevessül eden zahide dokundurmada bulunurken aynı zamanda genel bir irşat ve nasihatte bulunmaktadır. İlk mısradaki “âdem” kelimesi ve “âdem olan durmaz” yargısı da -açık muhatap olarak zahit zikredilse de- herkesin bu nasihatten payını almasını amaçlar niteliktedir.

2.7. Sitem, Şikâyet, İtiraz

Sitem klasik şiirde daha çok “zulüm, haksızlık ve eziyet” gibi anlamlara gelmekle beraber burada “çıkışmak (Devellioğlu, 2013, s. 957), bir durumdan/eylemenden şikâyet veya ona karşı itiraz etmek, ses yükseltmek, tepki göstermek” anlamlarında kullanılmıştır. Kelime bu anlamını çok da uzak olmayan bir geçmişte Türkçede kazanmıştır (Ayverdi, 2011/3, s. 2847). Başlıktaki isimlere yakınma, serzeniş, sızlanma, memnuniyetsizliğini dile getirme, bir durumun yanlışlığını belirtip karşı çıkma gibi isimler de eklenebilir. Bazı zamanlarda hayıflanma ve dert yanmanın daha vurgulu ve sert tonda ifade edilmesi olarak da kabul edilebilir. *Divan’* da bu anlamıyla kullanılan takrirî istifham ifadeleri şunlardır:

Gerçi bir kerre dönüp bakmaz gurûr-ı hüsn ile
Anlamaz mı kasdını ammâ ki ol âhû senün (G 188/2)

Seng-diller döymeye çarh-ı sitemger cevrine
Gussa-i devrân degül mi âsiyâbı inleden (G 270/4)

Yine 'uşşâk turur mı kıra şemşîr-i helâk
Merhamet yok mı şehâ dahı günehkârlara (G 376/2)

Zâhid gözedür diyü şarâb içmeyelüm mi
Öldürdi bizi def' idebilsek gam-ı dehri (G 415/3)

Örneklere doğrudan hitap olarak "şehâ" vardır, diğerlerinde muhatap muğlaktır. Kullanılan tek soru yapısı -mI edatıdır. Maşuğun âşıktan tegafülü, yüz çevirmesi ve eziyeti, zalim feleğin eziyetleri, zahidin şarap içenleri gözetlemesi sitem, şikâyet ve itiraza konu olan hususlardır. Görülen diğer anlamlar dokundurma, hayıflanma, acıma, çaresizlik, isyan, öfke, değersizleştirme (zahit) ve (zimnen şaraba) övgüdür.

Beyitlerde sitemin dile getirildiği sorular G 415/3'te daha doğrudan ifadenin yer aldığı kısımda iken G 188/2 ve 270/4'te sitemin dillendirildiği mısraya ilaveten söylenen ve hüsn-i talil ile açıklama yapılan kısımdadır. Bu durum başka bir açıdan anlamın tespitinde bağlamın etkisini tekrar hatırlatmaktadır. Söz konusu iki beyitte sorunun bulunmadığı mısralar olmasaydı sorular öncelikle acıma, hayıflanma, çaresizlik bildirecekti. Fakat diğer mısralar anlamı bariz biçimde siteme taşımıştır. Son beyitteki "zâhid" de taşıdığı imge yüküyle bu bağlam meselesine dâhil edilebilir. G 270/4'teki hüsn-i talille oluşturulan temsil de devran (dönme ve felek anlamıyla ihamlı) elinden inleyen değirmene acımadan ziyade ilk mısradaki sitemin pekiştiricisi ve mütekellimin dış dünyaya baktığında da karamsar bir tablo gördüğünün işareti gibidir.

G 376/2'de "kıra", "kırarsa, kırdığı zaman" manasında zarftır. "Turur mı?" sorusuna ise "vazgeçer mi, karşı koyar mı" gibi manalar verilebilir (Dilçin, 1983, s. 213). Buna göre beyit "Helak kılıcı âşıkları kırsa/kesse bile onlar yine vazgeçer mi/karşı koyar mı? [Ama] [Allah'ın] günahkârlara bile merhamet[i] yok mu? [Bizim suçumuz ne?]" olmaktadır. "Turur mı" sorusuna "yaşar mı, bağlanır mı" gibi manalar da verilebilir (Dilçin, 1983, s. 213). "Bağlanır mı" da biraz daha tariz ve arka planda "Çok naz âşik usandırır." sözünü hatırlatan bir ima düşünülebilir. Her hâlükârda sitem anlamı korunmaktadır. "Merhamet yok mu" sorusu, "Lütfen merhamet et" şeklinde temenni ya da yalvarma olarak da anlaşılabilir.

Sonuç

Şeyhülislam Yahya Divanı'nda takrirî istifham ifadeleri şu anlamlarda kullanılmıştır: 1. Tedip, irşat, nasihat 2. Doğal görme, yerinde bulma, sıradanlaştırma 3. Genelme, istiğrak, ıtlak 4. Hayıflanma, dert yanma, beyan-ı hâl, sayıklama 5. Yüceltme, övme 6. Dokundurma, tariz 7. Sitem, şikâyet, itiraz. Bu soruların muhatapları Yahya, gönül, saki, çeşitli isim ve sıfatlarla sevgili ve zahittir. Muhatabın muğlak bırakıldığı beyitler de mevcuttur. Yapı olarak "nice, niçün, nolur, kangı, ne, kim, kimün" gibi soru ibarelerinin ve -mI soru edatının kullanıldığı beyitlerde klasik edebiyatın geleneksel temalarının işlendiği görülmektedir. Bu çerçevede genellikle âşıklık hâlleri, padişah övgüsü, maşuğun övgüsü ve ondan şikâyet, rint-zahit münasebetleri ve zahidi yerme/tariz gibi temalar karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında G 194/1 ('Ayn-ı zillet mi degül devlet-i dünyâ didüğün / Katı alçak görünür oldu en a'lâ didüğün) hikemî, G 231/1 (Hüb-rûlar bî-'aded şehri içre cânân bir degül / Nice virân olmasun dil mülki sultân bir degül) ise tasavvufî içerikli olarak değerlendirilebilir. İncelenen tüm beyitlerin haber ifadesi olarak veya muhtemel başka inşa ifadeleriyle dile getirilmesi mümkünken yeknesaklığı/monotonluğu kırmak, sözün etki gücünü artırmak, okuru/dinleyici şiirsel dünyaya daha fazla cezbedebilmek için takrirî istifhamların bir üslup bileşeni olarak şair tarafından bilinçli bir şekilde tercih edildiği görülmektedir.

Konu; anlam ve çağrışımları mümkün olduğunca çoğaltma amacı taşıyan şiir dili olunca ifadeleri sadece bir anlam alanına hapsetmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu

çerçevede çalışmada bazı metinsel karinelere (ipuçları) yola çıkılarak beyitlerde içkin farklı anlamlara da işaret edilmiştir. Dikkat çeken bir nokta da şudur ki dil bilgisi, belagat, anlam bilimi, dil bilimi, edim bilimi gibi disiplinlerin aynı anda hepsini ilgilendiren bu tür konular öznel ve yanlışlanabilir değerlendirmelere gayet açık konulardır. Belagat kitaplarımızda dahi buna dair bazı özensizlikler ve doyurucu olmayan tespitlerle karşılaşmak mümkündür. Bu zorluğu aşmak için adı geçen disiplinlerin hepsinden faydalanma yoluna gidilmeli ve başta incelenen şiir ve divan olmak üzere klasik şiirin asırların süzgecinden geçerek oluşan kendine has geleneği de bir nevi “bağlam” addedilmeli ve konu (ne) ile üslubun (nasıl) sentezi bu bakış açısıyla sağlanmaya çalışılmalıdır.

Kaynakça

- Abdurrahman Süreyya (2016). *Talikat-ı Belagat-ı Osmaniyye* (haz. Bahadır Güneş). Trabzon: Serander Yayınları.
- Akalın, Ş. H. vd. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akdemir, H. (2016). *Belagat: Meani-Beyan-Bedi*. İstanbul: Nizamiye Akademi.
- Akın, M. (2016). *Ruşuklu M. Hayri'nin Belagat'i: İnceleme-Metin-Terimler Dizini*. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Aksoy, Ö. A. vd. (1965). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ali Ekrem (Bolayır) (1399). Lisan-ı Nazmda Eşkâl ve Efkâr 1. *Daru'l-Fünun Edebiyyat Fakültesi Mecmuası*, 1, 15-31.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lügati)*, C. 1-2-3. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Bilgegil, K. (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri: Belagat*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Bulut, A. (2015). *Belagat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Cevdet Paşa (Ahmet) (2000). *Belagat-ı Osmaniyye* (haz. Mehmet Atalay, Turgut Karabey). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (dzl.) (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Irmak, M. (2017). *Haber ve İnşa: Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal (haz.) (1334/1916). *Divan-ı Yahya*. İstanbul.
- Kanar, M. (2013). *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Karademir, F. (2010). Bir Dil ve Üslup Bileşeni Olarak Cahit Sıtkı'nın Şiirlerinde Soru. *Turkish Studies*, 5(4), 401-433.
- Kavruk, H. (haz.) (2001). *Şeyhülislam Yahya Divanı (Tenkitli Metin)*. Ankara: MEB Yayınları.
- Mukaddem, M. U. ve Eşrefzade, R. (1388). *Meani ve Beyan*. Tahran: Sazman-ı Mütalaa ve Tedvin.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (haz. Cemal Kurnaz). İstanbul: H Yayınları.

- Öztürk, E. C. (2019). Divan Şiirinde Kulakla İlgili Deyimler ve Anlam Çerçevesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 66, 37-82.
- Pala, İ. (2015). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Redhouse, Sir James W. (2011). *Turkish And English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Seccadi, S. C. (2007). *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü: Ferheng-i Istilahat ve Tabirat-ı İrfani* (çev. Hakkı Uygur). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Steingass, F. J. (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sudi-i Bosnevi (2020). *Şerh-i Divan-ı Hafız: Sudi'nin Hafız Divanı Şerhi* (haz. İbrahim Kaya) C. 2. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Şemissa, S. (1390). *Beyan ve Meani*. Tahran: Neşr-i Mitra.
- Şemseddin Sami (2007). *Kamus-ı Türki* (Tıpkıbasım). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Taşkent, A. (2013). *Güzelin Peşinde: Farabi, İbn Sina ve İbn Rüş'te Estetik*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Taşkent, A. (2019). *İbn Sina ve Farabi'nin Poetikaları: Aristoteles'in Poetika'sının İslam Dünyasındaki Yansımaları*. Ankara: TÜBA Yayınları.
- Tuğluk, H. İ. (2009). Yunus Emre Divanı'ndaki İstifhamların Semantik Açısından Yorumu. 1. *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildiri Kitabı (8-10 Ekim 2008)* (edt. Necdet Sağlam, Öcal Oğuz, Naim Uzun). Aksaray: Aksaray Üniversitesi Yayınları, 182-200.
- Zülfe, Ö. (2017). Osmanlı Şiirinde Avcı Kuşlarla İlgili Bir Kelime: Peftere. *Kuş Dili: Dilde, Edebiyatta ve Sanatta Kuşlar* (edt. Emine Gürsoy Naskali, Ayşe Şeker). İstanbul: Dergâh Yayınları, 258-273.